

Innovatsion faoliyatning iqtisodiy samaradorligini baholash usullari

Davlatova Ozoda Olmos qizi

ORCID: 0009-0000-9316-6859

Annotatsiya. Ushbu maqolada korxonalarda innovatsion faoliyatning iqtisodiy samaradorligini baholash masalasi yoritilgan. Innovatsiyalarni moliyaviy, ishlab chiqarish, marketing va ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar asosida baholash usullari tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, yagona universal yondashuv mavjud emas, har bir korxonada o'z faoliyat sohasi va strategik maqsadlariga muvofiq usullarni qo'llashi lozim. Muallif tomonidan innovatsion faoliyat samaradorligini aniqlashda integrallashgan yondashuv – ya'ni moliyaviy, ishlab chiqarish va ijtimoiy ko'rsatkichlarni kompleks hisoblash tavsiya etiladi. Maqolada innovatsion faoliyatning korxonada raqobatbardoshligini ta'minlash va barqaror rivojlanishni qo'llab-quvvatlashdagi o'rni keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion faoliyat, iqtisodiy samaradorlik, baholash usullari, moliyaviy ko'rsatkichlar, ishlab chiqarish samaradorligi, marketing innovatsiyalari, integrallashgan yondashuv, barqaror rivojlanish.

Kirish

Hozirgi globallashuv va raqobat sharoitida korxonalar uchun innovatsion faoliyat iqtisodiy rivojlanishning asosiy drayverlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, yangi g'oya va texnologiyalarni ishlab chiqish hamda ularni ishlab chiqarish jarayoniga joriy etish korxonalarining bozor sharoitida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishida muhim ahamiyat kasb etadi. Innovatsion faoliyat nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, balki mahsulot sifatini yaxshilash, yangi bozorlarni egallash, iste'molchilar ehtiyojini to'liqroq qondirish imkonini ham beradi.

O'zbekiston Respublikasida ham innovatsion rivojlanish milliy iqtisodiyotning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Davlat tomonidan qabul qilingan qator dasturlar, jumladan, "Innovatsion rivojlanish strategiyasi" (2019–2021 yillar) va texnoparklar faoliyatini yo'lga qo'yish, startaplarni qo'llab-quvvatlash tashabbuslari korxonalarini innovatsion faoliyatga keng jalb etish imkonini berdi. Shu bilan birga, innovatsion faoliyat samaradorligini to'g'ri baholash muhim vazifa bo'lib, u investitsiyalarni oqilona taqsimlash, ilmiy-tadqiqot loyihalarining natijadorligini aniqlash hamda korxonalarining strategik rivojlanish yo'nalishlarini belgilashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Shu sababli, innovatsion faoliyatning iqtisodiy samaradorligini baholash usullarini o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, samaradorlikni baholash orqali korxonalar o'z resurslarini yanada samarali boshqarishi, raqobatbardoshligini mustahkamlashi va uzoq muddatli barqaror rivojlanishga erishishi mumkin.

Adabiyotlar sharhi

Innovatsion faoliyat samaradorligini baholash masalasi ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo'lib, olimlarning yondashuvlari turlicha. Masalan, J. Schumpeter (1934) innovatsiyalarni iqtisodiy rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida ta'riflab, yangi mahsulot, yangi texnologiya va yangi bozorlarning yaratilishini iqtisodiy samaradorlikning muhim ko'rsatkichi sifatida ko'rsatadi. Uning fikricha, innovatsiyalar korxonaning bozor ustunligini ta'minlashda markaziy o'rin tutadi.

P. Drucker (1985) esa innovatsion faoliyatni korxonalar barqarorligi va uzoq muddatli rivojlanishining kafolati sifatida ko'rib, uni samaradorligini moliyaviy natijalar orqali baholashni taklif qiladi. Uning nazariyasiga ko'ra, innovatsiyalar nafaqat foyda keltirishi, balki ishlab chiqarish samaradorligini oshirishi ham kerak.

M. Porter (1990) o'zining "Milliy raqobat ustunligi" asarida innovatsion faoliyatni mamlakat va korxonalar darajasida raqobatbardoshlikning asosiy mezon sifatida talqin qiladi. U innovatsiyalarni faqat iqtisodiy natijalar emas, balki tashqi bozorlar uchun yangi imkoniyatlar yaratuvchi jarayon sifatida ham baholaydi.

Shuningdek, C. Freeman (2002) va B. Lundvall (1992) tadqiqotlarida innovatsion faoliyat samaradorligini baholashda milliy innovatsion tizimlarning roli alohida ta'kidlanadi. Ularning nazariyasiga ko'ra, korxonalarining innovatsion faoliyati samaradorligi nafaqat ichki resurslardan, balki davlat siyosati, ta'lim, ilmiy muassasalar va bozor infratuzilmasi bilan uzviy bog'liqdir. So'nggi yillarda xalqaro miqyosda keng qo'llanilayotgan Oslo qo'llanmasi (OECD, 2018) innovatsion faoliyatni baholashda kompleks yondashuvni tavsiya etadi. Unga ko'ra, innovatsion faoliyatning samaradorligi moliyaviy natijalar, ijtimoiy-iqtisodiy ta'sir va barqaror rivojlanishga qo'shgan hissasi orqali o'lchanishi lozim.

Mahalliy tadqiqotchilar ham innovatsion faoliyat samaradorligini o'rganishda o'z hissasini qo'shib kelmoqda. O'zbekistonlik olimlar, jumladan U. Karimov va B. Rasulov (2021), mamlakat sharoitida samaradorlikni baholashda davlat dasturlari, texnoparklar, startaplarni qo'llab-quvvatlash va innovatsion infratuzilma rivojlanishining ahamiyatini alohida ta'kidlashgan. Ularning fikricha, innovatsion faoliyat samaradorligini to'g'ri baholash korxonalar raqobatbardoshligini oshirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday qilib, mavjud adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, innovatsion faoliyat samaradorligini baholashda yagona universal yondashuv mavjud emas. Turli olimlar moliyaviy, ishlab chiqarish, marketing yoki ijtimoiy mezonlarga urg'u berishadi. Eng maqbul yechim esa — barcha ko'rsatkichlarni o'z ichiga olgan integrallashgan yondashuvdan foydalanishdir.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda innovatsion faoliyatning iqtisodiy samaradorligini baholash masalasi nazariy va amaliy jihatdan chuqur o'rganildi. Metodologik asos sifatida xalqaro tajribalar, milliy qonunchilik hamda statistik tahlil usullari uyg'unlashtirildi. Tadqiqot quyidagi bosqichlarda olib borildi:

Nazariy manbalarni tahlil qilish. Ilmiy adabiyotlarda ilgari surilgan qarashlar, jumladan, J. Schumpeterning "yaratuvchi buzilish" konsepsiyasi, P. Druckerning innovatsiyalarni korxonaning barqaror rivojlanish omili sifatida ko'rsatgan nazariyasi, M. Porterning raqobat ustunligi haqidagi qarashlari hamda C. Freeman va B. Lundvallning milliy innovatsion tizim haqidagi g'oyalari o'rganildi. Bu nazariy asoslar tadqiqotning konseptual doirasini belgilab berdi.

Normativ-huquqiy bazani tahlil qilish. O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanishga oid qonunlari, Prezident qarorlari va davlat dasturlari ko'rib chiqildi. Xususan, "Innovatsion rivojlanish strategiyasi" va texnoparklar, startaplarni qo'llab-quvvatlashga oid hujjatlar asosiy manba sifatida o'rganildi.

Empirik tahlil. Korxonalarda innovatsion faoliyat samaradorligini aniqlash uchun moliyaviy va ishlab chiqarish ko'rsatkichlari (sof foyda, rentabellik, ishlab chiqarish hajmi, mehnat unumdorligi, investitsiya qaytimi) yig'ildi va ularning o'zaro bog'liqligi statistik usullar yordamida tahlil qilindi.

Taqqoslash usuli. Milliy va xorijiy korxonalar tajribasi o'rganildi, ularning samaradorlikni baholashda qo'llagan yondashuvlari qiyoslandi. Bu usul orqali samaradorlikni aniqlashda xalqaro standartlar va mahalliy sharoitdagi o'ziga xosliklar ajratib ko'rsatildi.

Integrallashgan baholash. Innovatsion faoliyat samaradorligini o'lchashda faqat moliyaviy natijalar emas, balki ishlab chiqarish va ijtimoiy ko'rsatkichlar ham hisobga olindi. Masalan, yangi ish o'rinlari yaratilishi, eksport hajmining oshishi, ekologik samaradorlik va iste'molchilar qoniqish darajasi kiritildi.

Ilmiy umumlashtirish. Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar asosida nazariy va amaliy xulosalar chiqarildi, innovatsion faoliyat samaradorligini baholashning eng maqbul yondashuvi sifatida kompleks, ko'p omilli tizim taklif etildi.

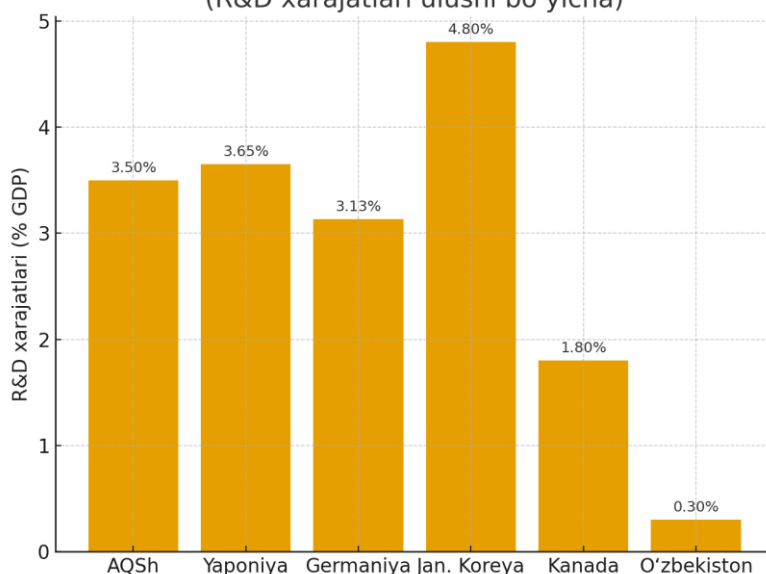
Metodologiya natijasida innovatsion faoliyat samaradorligini baholashning nazariy asoslari aniqlanibgina qolmay, balki ularni amaliyotga tatbiq etish uchun aniq ko'rsatkichlar va uslublar ishlab chiqildi. Shu orqali korxonalar investitsiya siyosatini oqilona yuritish, innovatsion loyihalarni baholash va uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta'minlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Natijalar

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, har bir baholash usulining o'ziga xos afzallik va kamchiliklari mavjud:

- Moliyaviy usullar investitsiya samaradorligini aniq hisoblaydi, lekin ular ijtimoiy va ekologik jihatlarni qamrab olmaydi.
- Xarajat va foyda tahlili resurslardan foydalanish samaradorligini ko'rsatadi, lekin ko'p hollarda uzoq muddatli natijalarni inobatga olmaydi.
- Ishlab chiqarish samaradorligi ko'rsatkichlari qisqa muddatda samarani o'lchash imkonini beradi.
- Bozor ko'rsatkichlari innovatsion mahsulotning raqobatbardoshligini va mijozlar talabiga mosligini baholashga yordam beradi.
- Ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari korxonaning jamiyat rivojiga qo'shayotgan hissasini aniqlash imkonini beradi.

Rivojlangan davlatlar va O'zbekistonda innovatsion faoliyat iqtisodiy samaradorligi (R&D xarajatlari ulushi bo'yicha)

Ustunli diagrammadan ko‘rinib turibdiki, rivojlangan mamlakatlarda innovatsion faoliyatning iqtisodiy samaradorligi ancha yuqori. Janubiy Koreya (4,8 %) va Yaponiya (3,65 %) R&D xarajatlari bo‘yicha yetakchi o‘rinlarni egallab, iqtisodiyotda yuqori texnologiyalar va ilmiy-texnik rivojlanishga katta sarmoya kiritmoqda. AQSh (3,5 %) va Germaniya (3,13 %) ham barqaror investitsiyalari tufayli innovatsion samaradorlikda dunyo miqyosida yetakchi hisoblanadi.

Kanada (1,8 %) o‘rtacha darajada bo‘lsa, O‘zbekiston (0,3 %) ko‘rsatkichlari ancha past bo‘lib, bu innovatsion faoliyatni yanada qo‘llab-quvvatlash va iqtisodiyotda R&D xarajatlarini oshirish zarurligini ko‘rsatadi. Innovatsion faoliyatning iqtisodiy samaradorligi bevosita R&D xarajatlari bilan bog‘liq. Rivojlangan mamlakatlar innovatsiyaga katta mablag‘ ajratib, yuqori texnologiyali sanoatni rivojlantiradi. O‘zbekiston uchun asosiy vazifa — R&Dga investitsiyalarni ko‘paytirish, ilmiy-tadqiqot muassasalari va innovatsion korxonalarini qo‘llab-quvvatlashdir.

Innovatsion faoliyat samaradorligini baholashda yagona universal usul mavjud emas. Har bir korxonaga o‘zining sohasi, maqsadlari va bozor sharoitiga qarab tegishli usullarni tanlashi kerak. Masalan, ishlab chiqarish korxonalarini uchun texnologik samaradorlik va mehnat unumdorligi muhim bo‘lsa, xizmat ko‘rsatish korxonalarida marketing va ijtimoiy samaradorlik ko‘rsatkichlari ustunlik kasb etadi.

Eng samarali yondashuv bu integrallashgan usuldir. Ya‘ni moliyaviy, ishlab chiqarish va ijtimoiy ko‘rsatkichlarni kompleks hisoblash orqali innovatsion faoliyatning umumiy samaradorligi aniqlanadi. Bu esa korxonalariga nafaqat iqtisodiy foyda, balki uzoq muddatli barqarorlik va raqobatbardoshlikni ta‘minlash imkonini beradi.

Xulosa

Innovatsion faoliyatning iqtisodiy samaradorligini baholash korxonalar uchun muhim strategik vazifadir. Baholash natijalari asosida investitsiya qarorlari qabul qilinadi, resurslardan samarali foydalanish ta‘minlanadi va korxonaga raqobatbardoshligi oshiriladi. Kelgusida bu yo‘nalishda kompleks baholash usullarini yanada takomillashtirish hamda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish zarur. Shu bilan birga, innovatsion faoliyat samaradorligini nafaqat moliyaviy, balki ijtimoiy va ekologik jihatlar bilan birgalikda baholash kelajakda barqaror rivojlanishning kafolati bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- Drucker, P. (1985). *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*. Harper & Row, New York.
- Schumpeter, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development*. Harvard University Press, Cambridge.
- Porter, M. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press, New York.
- Freeman, C. (2002). *The Economics of Industrial Innovation*. MIT Press, Cambridge.
- Lundvall, B. A. (1992). *National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*. Pinter, London.
- OECD (2018). *Oslo Manual: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation*. OECD Publishing, Paris.
- Nelson, R. R. (1993). *National Innovation Systems: A Comparative Analysis*. Oxford University Press.
- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018-yil 21-sentabrdagi PQ-3959-son qarori “Innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-10

- Karimov, U., & Rasulov, B. (2021). "O'zbekiston sharoitida innovatsion faoliyat samaradorligini baholash usullari". Iqtisodiyot va Innovatsion Texnologiyalar jurnali, №3, 45–52.
- Abdurahmonov, Q. (2020). Innovatsion menejment. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

